

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

К. А. НОВІКОВА

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ЯК ВИД ПОКАРАННЯ

Монографія

Харків
«Право»
2019

УДК 343.241:167.7

Н73

*Рекомендовано до видання вченою радою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Стайуса Національної академії правових наук України
(постанова №3 від 27 березня 2019 р.)*

Рецензенти:

О. О. Дудоров – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, заслужений діяч науки і техніки України;

Т. І. Созанський – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології, перший проректор Львівського державного університету внутрішніх справ

Науковий редактор

Ю. А. Пономаренко – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Новікова К. А.

Н73 **Обмеження свободи як вид покарання : монографія / К. А. Новікова ; [наук. ред. Ю. А. Пономаренко]. – Харків : Право, 2019. – 288 с.**

ISBN 978-966-937-692-3

Монографія присвячена питанням обмеження особистої свободи особи при застосуванні до неї покарання та деяких інших суміжних заходів кримінально-правового характеру. Комплексно досліджене широке коло теоретичних, законотворчих та правозастосовних питань, пов'язаних із виробленням та обґрунтуванням оптимальної моделі цього виду покарання, його закріпленням у кримінальному законодавстві України та перспективами використання у кримінально-правовому регулюванні.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і студентів юридичних закладів вищої освіти і факультетів, співробітників правоохоронних органів.

УДК 343.241:167.7

ISBN 978-966-937-692-3

© Новікова К. А., 2019

© Видавництво «Право», 2019

Вступ

У покаранні виражається душа, ідея кримінального права.

О. Ф. Кістяківський

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) для здійснення покладених на нього завдань цей Кодекс визначає, які саме суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Цілком очевидно, що досягнення завдань кримінального права буде тим ефективнішим, чим адекватнішими будуть кримінально-правові наслідки (і передусім покарання) щодо тих суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами. Тенденції розвитку вітчизняного кримінального законодавства останніх десятиліть свідчать про постійні пошуки нових заходів кримінально-правового характеру для реагування на злочинність. Такими заходами стають і нові види покарань, й інші, не пов’язані з кримінальною відповідальністю, заходи кримінально-правового характеру, і так звані «нетрадиційні» заходи розв’язання кримінально-правового конфлікту тощо.

Ця тенденція проявляється в законодавстві України вже декілька років. Свого часу актом, який яскраво відбив цю тенденцію, став чинний КК України, з появою якого у 2001 р. з’явилося декілька нових кримінально-правових заходів, у тому числі й самостійний вид покарання – обмеження волі. Статтею 61 КК України, яка за роки його чинності не зазнавала змін, передбачено:

«1. Покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов’язковим залученням засудженого до праці.

2. Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п’яти років.

3. Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли

пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи».

Від самої появи обмеження волі на нього покладалися великі сподівання як на достойну альтернативу позбавленню волі. Утім майже двадцятирічна практика застосування цього виду покарання викрила цілу низку проблем його запровадження, причому не лише прикладного, а й методологічного характеру. Зокрема, істотній критиці піддається зміст обмеження волі, оскільки характер його правообмежень за чинним законодавством свідчить про те, що воно фактично є різновидом позбавлення волі. Крім того, спостерігаються порушення системних зв'язків цього виду покарання з іншими елементами системи покарань. Крім того, існують непоодинокі випадки порушення правил пеналізації злочинів при встановленні обмеження волі в санкціях. Нарешті, досить проблемною є практика застосування обмеження волі судами при призначенні та заміні покарань. З огляду на це перед наукою кримінального права не тільки стоїть вимога наукового пояснення нинішнього стану законодавчого регулювання та практичного застосування обмеження волі як виду покарання, а й постає важливе завдання розроблення й обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства в частині визначення змісту обмеження волі, встановлення його в санкціях та практики його застосування. Адже відомо, що перш ніж певне положення знайде своє втілення в законодавчій формі, воно має пройти довгий шлях свого зародження, обговорення, доведення й викладення в науковій царині.

Проблеми вчення про покарання мають давню традицію й ґрунтовно розроблялися в науці кримінального права. Працею багатьох поколінь науковців досягнуто досить високого рівня дослідження як загальних, так і спеціальних питань, що стосуються інституту покарання. Зокрема, його фундаментальні та прикладні аспекти ґрунтовно вивчені в працях Л. В. Багрія-Шахматова, М. І. Бажанова, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, М. О. Беляєва, І. Г. Богатирьова, С. Б. Бойко, В. І. Борисова, В. М. Бурдіна, Р. Гієнтковського, І. І. Горелика, О. П. Гороха, Н. О. Гурорової, О. О. Дудорова, М. Д. Дурманова, В. К. Дуюнова, О. В. Євдокімової, О. Ф. Кістяківського, О. О. Книженко, А. П. Козлова, О. В. Колбасової, Р. В. Комбарова, А. Ю. Коновалової, Л. М. Кривоченко, Л. Л. Круглікова, Т. О. Леснієвськи-Костаревої, В. А. Ломака, Н. О. Лопашенко, В. Т. Маляренка, М. І. Мельника, В. М. Мельникової-Крикун, О. Ф. Міцкевича, А. А. Музики, А. В. Наумова, Т. В. Непомнящої, М. І. Панова, А. О. Пінаєва, А. А. Піонтковського, В. Ю. Перепьолкіна, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренка, В. О. Попраса, З. Р. Рахматуліна, Т. І. Созанського, І. В. Соколова, В. В. Сташиса, М. О. Стручкова, М. С. Таганцева, В. Я. Тація, В. П. Тихого,

В. І. Тютюгіна, І. Я. Фойницького, О. Г. Фролової, М. І. Хавронюка, С. А. Ходжалієва, О. Л. Цветиновича, М. П. Черненко, О. І. Чучаєва, М. Д. Шаргородського, Ю. В. Шинкарьова, Д. С. Шияна, О. С. Яцуна та багатьох інших вчених.

Однак матеріально-правові аспекти встановлення і застосування обмеження волі за кримінальним правом України в науковій літературі досліджуються найчастіше винятково на рівні догматичного тлумачення закону, інколи – в контексті інших проблем, деколи – навіть побіжно. При цьому питання виконання цього виду покарання піддані окремим спеціальним дослідженням у дисертаціях Є. М. Бодюл «Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу» (Київ, 2005 р.) і Т. В. Кам'янець «Теоретичні та прикладні проблеми виконання покарання у виді обмеження волі» (Харків, 2012 р.).

Крім того, слід також взяти до уваги, що заходи, які обмежують особисту свободу людини, передбачені в тому чи іншому виді в багатьох державах світу. У ході порівняльного вивчення кримінального законодавства зарубіжних держав був проведений аналіз кримінальних законів Австралії, Австрії, Азербайджану, Албанії, Андорри, Аргентини, Бельгії, Білорусі, Болгарії, Боснії і Герцеговини, Бразилії, Ватикану, Великобританії, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Естонії, Єгипту, Ізраїлю, Індії, Індонезії, Ірану, Ірландії, Ісландії, Іспанії, Італії, Казахстану, Канади, Киргизії, Китаю, Кіпру, Куби, Латвії, Литви, Ліхтенштейну, Люксембургу, Македонії, Мальдівів, Мальти, Мексики, Молдови, Монако, Монголії, Нідерландів, Німеччини, Нової Зеландії, Норвегії, ОАЕ, Панами, Південної Кореї, Польщі, Португалії, Росії, Румунії, Сальвадору, Сан-Марино, Сербії, Словаччини, Словенії, США, Таджикистану, Таїланду, Тунісу, Туркменистану, Туреччини, Угорщини, Узбекистану, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії, Швеції, Шрі-Ланки, Японії. При цьому встановлено, що у світі склалися три різні моделі кримінально-правового заходу, що полягає в обмеженні свободи: у першій моделі особа ізолюється від суспільства; у другій – особа залишається в суспільстві; третя модель є змішаною і полягає в суміщенні перших двох. Зарубіжні науковці досліджували обмеження свободи на дисертаційному рівні в першій моделі (С. Б. Бойко «Обмеження свободи як вид покарання у російському кримінальному праві» (Ростов-на-Дону, 2001 р.), В. Ю. Перепьолкін «Обмеження свободи як вид покарання: зміст, призначення і виконання» (Нижній Новгород, 2000 р.) та у другій моделі (Р. Гієнтковський «Обмеження свободи як вид покарання у польському кримінальному праві» (Гданськ, 2005 р.), І. В. Соколов «Обмеження свободи як вид кримінального покарання» (Самара, 2012 р.), Р. В. Комбаров «Правове становище

осіб, засуджених до покарання у виді обмеження свободи» (Вологда, 2015 р.), О. В. Колбасова «Правове регулювання виконання покарання у виді обмеження свободи» (Москва, 2016 р.), З. Р. Рахматулін «Непенітенціарний режим обмеження свободи: ефективність і засоби забезпечення» (Томськ, 2018 р.), С. А. Ходжалієв «Теорія і практика обмеження свободи як виду покарання» (Грозний, 2019 р.). Дослідження третьої моделі, а також системне вивчення трьох моделей у літературі не проводилися.

Слід застерегти, що викладені в роботі міркування щодо названих питань є лише авторською концепцією їх бачення, яка не може розглядатися як єдино правильна і не має жодного офіційного статусу. Авторка не претендує на повне і вичерпне вирішення проблем обраної теми та на їх однозначне й остаточне розв'язання.

Підґрунття монографії становить дисертація «Обмеження волі як вид покарання», захищена 18 червня 2015 р. у спеціалізованій вченій раді Д. 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». При цьому поява ані дисертації, ані цієї монографії не можлива була б без мого Вчителя кандидата юридичних наук, доцента Юрія Анатолійовича Пономаренка, якому авторка висловлює глибоку повагу та нескінченну вдячність за терпіння, підтримку і турботу.

Також безмежна та щира вдячність доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правових наук України Юрію Васильовичу Бауліну, доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правових наук України Вячеславу Івановичу Борисову та доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правових наук України Миколі Івановичу Панову за школу життя та за турботливе ставлення.

Конструктивні побажання, поради та цінні зауваження були висловлені рецензентами, опонентами та членами спеціалізованої вченої ради під час захисту, а також у відзивах на автореферат, які надійшли від українських та зарубіжних криміналістів. Авторка щиро вдячна офіційним опонентам по дисертації та рецензентам рукопису монографії – доктору юридичних наук, професору Олександрю Олексійовичу Дудорову та кандидату юридичних наук, доценту Тарасу Івановичу Созанському, а також рецензентам рукопису дисертації – професорам Юрію Васильовичу Бауліну, Богдану Миколайовичу Головкіну, Людмилі Миколаївні Демидовій та Володимирі Іллічу Тютюгін, доцентам Конstantину Анатолійовичу Автухову, Олені Во-

лодимирівні Євдокімовій та Олександрю Олександровичу Пашенку. Велика вдячність і любов моїй добрій подрузі Дарині Петрівні Євтеєвій за редакторські таланти, щирість і допомогу. Окреме спасибі моєму найкращому другові Даміру Равільовичу Саліхову за неоціненну дружбу і підтримку. Також я вдячна Олександрю Дмитровичу Комарову, Оксані Олександрівні Сахнюк, Владиславу Валерійовичу Сінявіну, Анні Суренівні Сохіякян та іншим друзям, які безпосередньо допомагали з перекладами іноземних кодексів із різних мов, автореферату, статей англійською мовою, оформленням емпіричних таблиць, документів тощо.

Авторка також висловлює вдячність усьому колективу Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица Національної академії правових наук на чолі з директором – доктором юридичних наук, старшим науковим співробітником Владиславою Станіславівною Батиргарєєвою та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на чолі з ректором – доктором юридичних наук, професором, академіком НАН та НАПРН України Василем Яковичем Тацієм за доброзичливу і творчу атмосферу, за душевне тепло і щастя від можливості працювати і спілкуватися з вами!

Особлива подяка моїй сім'ї: чоловіку Олегу Володимировичу Новікову, батькам Любові Миколаївні та Андрію Костянтинівичу Бордюговим, сестрі Світлані Олександрівні Дорошко, а також іншим близьким та рідним за підтримку, терпіння та допомогу.

Із вдячністю і як натхнення у своїх творчих пошуках прийму всі коментарі, зауваження та побажання щодо цієї роботи за електронною адресою: KNovikovaUA@gmail.com.

РОЗДІЛ 1

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ЯК ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

1.1. Свобода і воля як категорії, значущі для кримінального права

Право як один із соціальних регуляторів суспільних відносин належить до найбільших соціальних цінностей у суспільстві¹. При цьому воно є тісно вплетеним у систему інших соціальних цінностей, взаємодіє з ними і через це отримує з ними цілком очевидний двосторонній зв'язок. З одного боку, такі соціальні явища, як рівень розвитку суспільних відносин, економічний уклад, політичний лад, суспільна мораль, правова культура і правова свідомість населення тощо, обумовлюють зміст норм права, у тому числі кримінального². З іншого боку, норми права відбивають зміст окремих соціальних категорій, надають їм правової форми, визначають їх правове значення.

До таких соціальних категорій, які піддані правовому впливу, належать, зокрема, і категорії *волі* та *свободи*. Навіть у Конституції України вони згадуються не один раз. Так, за змістом Преамбули Конституції підставою для створення та існування держави є «суверенна *воля* народу», а держава буде дбати «про забезпечення прав і *свобод* людини та гідних умов її життя». Свобода, у найбільш загальному її розумінні, знаходить своє вираження в подальшому змісті Основного Закону держави (статті 3, 8, розділ II тощо). Зокрема,

¹ Див. детальніше: Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. – Т. 5 : Линия права. Отдельные проблемы концепции / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – С. 313.

² Див. детальніше: Пашенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність / О. О. Пашенко. – Харків : Юрайт, 2018. – С. 267–268, 362, 384, 387.

приписи розділу II Конституції проголошують зміст окремих свобод людини (статті 22, 29, 33–36 та ін.) і встановлюють межі можливого їх обмеження чи забороняють таке обмеження (ст. 64 Конституції).

Широко використовуються категорії волі та свободи у сфері приватного права. Зокрема, ст. 288 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) закріплює право фізичної особи на свободу. Кодексом регламентуються окремі свободи (статті 309, 314), зокрема право на свободу пересування (ст. 313 цього Кодексу). Воля та волевиявлення має значення для загальних вимог, додержання яких є необхідним для чинності правочину (статті 203, 205 тощо) і при реалізації своїх прав, у тому числі права власності (ст. 316), інтелектуальних прав (ч. 4 ст. 442), виконанні окремих зобов'язань (ч. 2 ст. 526), недійсності заповіту (ст. 1257) тощо.

Право на особисту свободу є однією з основних засад регулювання сімейних відносин (ч. 4 ст. 7 Сімейного кодексу України), свобода визначається при врахуванні прав та свобод дружини та чоловіка (ст. 56) тощо. Воля ж ураховується при вирішенні питань щодо розірвання шлюбу (ч. 3 ст. 109), скасування усиновлення (ч. 1 ст. 238) та ін.

Не викликає сумнівів, що категорії волі та свободи не могли залишитися й обабіч кримінально-правового регулювання. І це й не дивно, бо як зазначав ще І. Кант, свобода і закон (який обмежує свободу) – це два стрижня, навколо яких обертається законодавство. Для того щоб закон мав силу і не був пустою рекламою, має бути ще і примус¹.

Зокрема, категорія волі знайшла своє відбиття в найменуваннях окремих видів покарань («обмеження волі», «позбавлення волі») та в найменуванні розділу III Особливої частини КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи». Категорія свободи використовується в Кодексі у випадках, коли мова йде про охорону прав та свобод людини (статті 1, 8 КК України), у статтях та назвах розділів Особливої частини КК України (наприклад, розділ IV, ст. 367 КК України) та ін. Слід особливо звернути увагу на те, що навіть у визначенні

---

¹ Кант І. Сочинения : в 6 т. / І. Кант ; под общ. ред.: В. Ф. Асмус и др. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 585.

самого покарання зазначається, що воно спрямоване на обмеження прав і свобод засудженого (ст. 50 КК України).

У науковій літературі категорії волі та свободи інколи визнаються, якщо й не тотожними, то дуже близькими за змістом¹. Інколи стверджується, що поняття волі з'ясовується через усвідомлення свободи, тоді як свобода є усвідомленою життєвою необхідністю. Воля дозволяє людині діяти в межах певного соціального простору, що дає підстави вважати, що поняття «свобода» є ширшим за поняття «воля»². Для подібних тверджень є цілком достатні лінгвістичні підстави, оскільки в словниках ці поняття визначаються як синоніми і часто одне через інше³.

Водночас наука кримінального права як система знань, ідей, поглядів, концепцій, теорій, вчень щодо кримінального закону, кримінальної відповідальності, злочину і покарання набуває свого логіко-лінгвістичного і юридичного закріплення в її понятійному апараті: системі категорій, понять, термінів і юридичних визначень⁴. Як слушно зазначає М. І. Панов, глибока і ґрунтовна розробка наукових понять є не тільки необхідною умовою правильного застосування чинних норм кримінального права, а й фундаментальним підґрунтям вдосконалення чинного законодавства⁵.

---

¹ Огляд таких суджень див., наприклад: Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: проблема об'єкта злочину / В. А. Козак // Проблеми законності. – 2002. – Вип. 52. – С. 194.

² Див.: Лупандіна Р. Є. Свобода і воля як об'єкти злочину / Р. Є. Лупандіна // Харківські студентські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасників всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 груд. 2009 р.). – Харків, 2010. – С. 177.

³ Див. наприклад: Практичний словник синонімів української мови. – Київ : Укр. кн., 2000. – С. 58, 370; Словник синонімів Караванського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/41/53392-0.html> (дата звернення 17.02.2019); Новий глумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – Т. 4 : Р – Я. – Київ : Аконті, 2000. – С. 167.

⁴ Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. / М. І. Панов. – Харків : Право, 2018. – С. 117.

⁵ Панов М. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок / М. Панов // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2000. – №4. – С. 37.